

виявляється насамперед у непомірному зростанні цін на продукти харчування і промислові товари, а також безробіття, правовий нігілізм, беззаконня, падіння моральних устоїв тощо. Останнім часом особливої гостроти набула криза в духовно-моральній сфері, що призвело до різкого зростання таких видів злочинів, як умисне вбивство, крадіжки, зґвалтування, хуліганство, злочини, пов'язані з наркотиками, дезертирство тощо. Триває процес інтернаціоналізації злочинності, за якою зростає число злочинних проявів, що мають міжнародний характер. Усе це створює загрозу конституційним засадам функціонування державної влади в Україні [1].

Стосовно криміногенної ситуації під час війни на 33-й день повномасштабної війни росії проти України: поліція за цей час отримала понад 900 тисяч повідомлень від громадян. Найчастіше люди звертаються за інформаційною та консультаційною допомогою. Також активно повідомляють про виявлення підозрілих осіб чи ймовірно вибухонебезпечні предмети.

Загалом кількість заяв про кримінальні та адміністративні правопорушення зменшилась у понад 2,5 рази в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Наразі за зверненнями громадян зафіксовано скоєння близько 13 тисяч злочинів, з них більше 10 тисяч – тяжкі та особливо тяжкі звертаючи увагу на крадіжки, вчинені в умовах воєнного стану. За такими фактами вже зареєстровано понад 330 кримінальних проваджень – це пов'язано з безробіттям та відчуттям безкарності [2].

Але звертаючи увагу на очільника Національної поліції Ігоря Клименко, який подякував небайдужим громадянам, які допомагають поліції затримувати мародерів, однак попросив бути гуманнішими. «Так, ці особи скоїли злочини в цей надзвичайно складний для всіх час, але не варто відверто знущатися та катувати їх. Вони відповідатимуть за Законом, бо Україна – правова Держава», наголосив він [3].

Поліція докладає максимум зусиль, щоб забезпечити стабільний криміногенний стан в країні, не допускає скоєння нових правопорушень та розкриває справи, які є на цей момент, а на території, де не працює лінія зв'язку з поліцією, зробили альтернативні способи звернення громадян до поліції задля кращої співпраці.

Список використаних джерел:

1. Кулик О.Г. Кримінальна ситуація в Україні: сучасні тенденції. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 149–158.
2. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/28/7335262/>
3. <https://www.facebook.com/100063549430817/posts/405824704879174/?d=n>

Вячеслав Навроцький*

ВИКЛИКИ, ЩО ПОСТАЛИ ПЕРЕД УКРАЇНСЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ З ПОЧАТКОМ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Запропонована постановка теми передбачає відповідь принаймні на такі групи питань:

1. Яким був стан українського кримінального права на 24.02.2022 р. – у якій мірі воно відображало запити воєнного часу?
2. Які нові проблеми виникли з початком війни?
3. Як долаються ці проблеми шляхом законодавчих новел, нових підходів до тлумачення чинних кримінально-правових норм, через формування актуальних правозастосовних позицій, завдяки розробці оригінальних теоретичних концепцій.

* Професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Інституту підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України.

Відповідаючи на перше з поставлених питань, належить пам'ятати, що по-перше, війна не почалася 24 лютого 2022 р. – вона триває вже вісім років, а, по-друге, положення, розраховані на застосування в умовах війни, в кримінальному праві існують віддавна. Тому часу на підготовку до «мобілізації» кримінального права було більш ніж досить. Інша справа, як він був використаний. На жаль, далеко не найкращим чином. І це виявилось в усіх аспектах існування кримінального права – законодавчому, правозастосовному, теоретичному, дидактичному.

Було б несправедливим стверджувати, що в законодавстві до початку відкритого нападу РФ на Україну не було зовсім нічого, розрахованого на його застосування в умовах воєнного часу. Серед відповідних положень варто відзначити такі:

- поміж обставин, які обтяжують покарання, є така, як «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України);

- криміналізація таких дій, як «перетинання державного кордону України ...представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави агресора у будь-який спосіб» (ст.332-2 КК України); «перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» (ст.114-1 КК).

Крім того, в КК України традиційно передбачалося немало інших посягань у сфері захисту державної незалежності, обороноздатності, порядку проходження військової служби, міжнародної безпеки, передбачених розділами I, XIV, XIX та XX КК України.

Тобто, на перший погляд, принаймні чисто кількісно, кримінальне законодавство до активної фази війни було готове.

Водночас, правозастосовна практика у цій частині, як на мене, виявилася не-підготовленою. Чітких правових позицій щодо застосування норм «воєнного» характеру або не було сформовано взагалі, або ж вони пробивалися через безліч рутинних, суперечливих, і, не побоюся сказати, антиукраїнських рішень. Досить нагадати кілька конкретних справ, які тяглися роками і роками. Це справа українського прикордонника Колмогорова, який перебуваючи на посту в м. Маріуполі, застосував зброю для зупинення автомобіля, що на березі моря подавав сигнали фарами в сторону моря. Ще в 2014 році засуджений до 13 років позбавлення волі – по суті за виконання статутних вимог. Це справа генерала Назарова, засудженого до 7 років позбавлення волі за наказ відправити літаки в Луганський аеропорт та надати допомогу обложеним львівським десантникам. Це справа генерала Марченка («справа про бронезилети»). По перших двох справах рішення приймали вищі судові інстанції після багаторічного розслідування та судового розгляду – засуджені визнані невинуватими, остання справа свого остаточного вирішення не знайшло і досі. Чи не є наслідком таких правозастосовних підходів те, що щодо затримуваних диверсантів не застосовується зброя на враження, що не здійснювалися заходи щодо деблокування Маріуполя, що бронезилети мусять поставляти волонтери, а не служби постачання ЗСУ – адже за таке судять? По кожній із цих справ оголошували підозру висували та підтримували звинувачення, приймали судові рішення конкретні слідчі, прокурори і судді. Де вони зараз – у кабінетах, чи в окопах? Бо генерал Марченко донедавна успішно керував обороною Миколаєва, зараз він теж у строю.

Мушу констатувати, що в теорії кримінального права питання тлумачення та застосування норм, розрахованих на застосування під час війни, вдосконалення відповідних законодавчих положень, явно не були в пріоритеті. Про це свідчить мізерна кількість публікацій та захищених дисертацій. З них – лише одна докторська (КАРПЕНКО Микола Іванович. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України. Дисертація д.ю.н. – Ірпінь, 2020), до того ж, присвячена лише одному з напрямків проблеми. А в навчальному процесі – чого гріха таїти – на теми, які стосувалися «воєнних» посягань, та які були в кінці силабусу, часто вже не вистачало часу.

Чи не найбільшим упущенням передвоєнного часу стало те, що КК України так і не було узгоджено зі Статутом МКС. У теорії про це говорилося та формулювалися

конкретні пропозиції віддавна (КУЧЕВСЬКА Світлана Петрівна. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та статуту Міжнародного кримінального суду. Дисертація ...к.ю.н. – Львів, 2009). Врешті-решт ще 20 травня 2021 р. був проголосований Верховною Радою України Закон № 1461–ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», 7 червня 2021 р. він направлений на підпис Президенту України, проте без будь-яких публічних пояснень, всупереч положень п. 29, п. 30 ст.106 Конституції України досі і не підписаний і не за ветований. Відтак, проза межами кримінально-правової регламентації в Україні залишаються питання, які стосуються:

- відповідальності іноземців чи осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які за межами України вчинили ряд злочинів;
- відповідальності військових командирів та начальників за окремі злочини підлеглих їм осіб;
- заборони звільнення від кримінальної відповідальності, незастосування давності за визначені в КК України злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- призначення довічного позбавлення волі за замах на вказані злочини;
- заборони застосування звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання за визначені в КК України злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- виключення з КК України самостійних статей, які передбачають відповідальність за мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, незаконного використання гуманітарної символіки (ст.ст. 432,433,435 КК – оскільки відповідні діяння охоплюються іншими статтями Особливої частини КК);
- уточнення умов кримінальної відповідальності за недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених, публічні заклики до акту агресії, злочин агресії, воєнні злочини проти особи а також геноцид (нові редакції ст.ст. 434, 436, 437, 438, 442 КК України);
- криміналізації ряду діянь чи диференціації за них кримінальної відповідальності, а саме, за воєнні злочини проти власності, застосування заборонених методів та засобів ведення війни, проти гуманітарних операцій та використання символів, проти культурних цінностей, а також злочини проти людяності, незаконні дії з культурними цінностями (ст.ст.438-1 – 438-5, ст.ст.442-1, 445-1 КК України, якими пропонується доповнити КК України);
- дії в часі законодавчих новел, що охоплюють діяння, які на момент їх вчинення не визнавалися злочином відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, але визнавалися злочином геноциду, злочином агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином відповідно до норм міжнародного права.

Чи актуальні питання, які регламентуються в цьому законопроекті? Порівняйте те, що творять в Україні загарбники і що відображається на стрічках новин зі статтями, частинами, пунктами цього так не підписаного акта – побачите повне співпадіння. Отже, його важливість і нагальність не викликає жодного сумніву. Видно не випадково, втомившись чекати підписання закону/законопроекту № 1461–ІХ, уже Кабінет Міністрів вніс аналогічний за змістом законопроект від 15.04.2022 № 7290 на цей раз під скромною назвою «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України». Найбільш правдоподібне, як на мене, пояснення ситуації, що склалася, дав член Робочої групи з підготовки проекту нового КК України Ю.А. Пономаренко: «Влада прийняла політичне рішення, що положення Статуту МКС таки мають бути імplementовані до КК. Але робити це шляхом підписання Президентом закону № 2689 бояться, щоб не наражатися на можливе визнання його неконституційним через порушення встановленого Конституцією «порядку розгляду, ухвалення або набрання чинності». Усе-таки Президент вже майже на рік прострочив підписання того закону».

Таким чином, я озвучив групу проблем, які виникли перед кримінальним правом України у зв'язку з війною. Однак наведеними вони явно не вичерпуються.

Не буду детально характеризувати кожен з них, вкажу тезово лише на ті, які видаються найбільш складними, важливими, не оптимально, як на мій погляд, вирішеними. Принаймні дві з них стосуються не притягнення до кримінальної відповідальності, а, навпаки, звільнення від неї та обґрунтування правомірності заподіяння шкоди ворогові.

Чи не перша в часі, вже на другий-третій день після нападу, постала з зв'язку з необхідністю залучення до ЗСУ осіб, які перебувають під слідством і судом чи щодо яких винесений обвинувальний вирок, але які виявили бажання взяти участь у захисті Батьківщини. КК 1960 року містив у ст. 46 відповідну норму – про відстрочення виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному у воєнний час. А КК 2001 р. – вже ні, що зайвий раз підтверджує тезу про те, що і при його прийнятті і з початком війни у 2014 р. кримінальне право до залучення до бойових дій підслідних та засуджених не готувалося. До вирішення цієї проблеми долучилася Робоча група з підготовки проекту КК, яка сформулювала кілька варіантів вирішення:

1. Прийняття спеціального закону про доповнення КК України відповідними положеннями.

2. Звільнення шляхом помилування указом Президента України.

3. Тимчасове, на підставі указу Президента України, припинення досудового розслідування, судового розгляду чи виконання покарання з направленням особи до ЗСУ, які перебувають у безпосередньому зіткненні з противником з наступним остаточним вирішенням кримінально-правового статусу особи судом залежно від поведінки особи в ході бойових дій.

Кожен із цих варіантів має своє *pro* та *contra*. Робоча група зупинилася на останньому, розуміючи його юридичну не бездоганність, підготувала проект указу Президента. На щастя, обстановка не переросла в критичну і масово залучати «кримінальний елемент» до ЗСУ не виявилось гостро необхідним. Проект указу залишився в запасі, а практика наразі пішла шляхом №2.

Інша проблема стосується обґрунтування правомірності заподіяння шкоди ворогові цивільними особами. Як на мене – проблема абсолютно надумана, яка не потребує жодної законодавчої регламентації. Ворог за визначенням - це той, кого треба знищувати будь-якими доступними силами і засобами. Врешті-решт, ч.5 ст.36 КК України вже регламентує так звану безмежну необхідну оборону від дій озброєного нападника, від дій групи нападників. Але законодавець захотів виглядати більш розумним і патріотичним і прийняв Закон України №2114-IX від 03.03.2022 «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», яким, по суті, звужив межі необхідної оборони – тільки періодом воєнного стану та лише здійсненням її з застосуванням вогнепальної зброї. Невдовзі законодавцеві закортіло поправити законодавчу регламентацію захисту Батьківщини цивільними особами і він прийняв Закон України №2124-IX від 15.03.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну відповідальність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», яким доповнив КК України статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». Ця стаття містить одіозну (у буквальному перекладі - таку, що викликає ненависть!) ч.4, яка встановлює межі заподіяння шкоди ворогові, передбачає, що шкода ворогові має відповідати небезпечності агресії або обставинці відсічі та стримування!.. Механічно перенісши положення про перевищення меж необхідної оборони в норму про захист Вітчизни, законодавець показав лише своє цілковите і повне нерозуміння співвідношення між цими кримінально-правовими інститутами. Адже меж шкоди ворогові не існує і не може існувати, про такі межі може просторікувати або «корисний ідіот», або прихований ворог.

Ще одна проблема, яка стояла давно (ілюстрацією чого є згадувана справа генерала Назарова) стосується так званого бойового імунітету – обставини, яка визначає правомірність дій військовослужбовців, які змушені віддавати та виконувати накази, ризикуючи життям підлеглих, військовим майном. Вирішена вона у вже згаданому Законі №2124-IX від 15.03.2022 р., причому на рівні колективних інтелектуальних можливостей українського законодавця:

- чомусь не в КК України, а в Законі «Про оборону України», до того ж, у статті, присвяченій визначенню понять;

- шляхом декларування того, що бойовий імунітет полягає у звільненні від відповідальності в тому числі кримінальної, а не є обставиною, яка виключає таку відповідальність;

- без чіткого визначення умов правомірності заподіяння шкоди в стані бойового імунітету;

- зі змішуванням поняття бойового імунітету та інших кримінально-правових інститутів – адже у ст.1 Закону «Про оборону України» йдеться про наслідки, «настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити..., або які охоплюються виправданим ризиком».

Загалом, шкоди від такого вирішення відповідних питань куди більше, ніж користі. Тим більш прикро, що Робоча група подавала свої пропозиції, які виявилися проігнорованими.

Цілий ряд кримінально-правових новел пов'язані з курсом законодавця на встановлення чи посилення відповідальності за злочини, вчинені під час війни. Загалом, щодо цього не може бути жодних заперечень. А от із тим, як це робиться, застереження є чи не щодо кожної нової чи викладеної в новій редакції статті КК України. А зводяться вони до того, чим «славився» український законодавець і до війни – запроваджуючи нові норми, він не утруднював себе тим, щоб встановити співвідношення зі вже існуючими статтями закону. Так, безумовно добра справа встановити кримінальну відповідальність за колабораціонізм. Проте формулювання кількох частин ст.111-1 «Колабораційна діяльність» дає підставу вважати, що в них передбачені пільгові види державної зради. Навряд чи законодавець хотів пом'якшити кримінальну відповідальність за державну зраду під час війни. А вийшло, що таки за окремі зрадницькі діяння таки пом'якшив. Або доповнення переліку кваліфікуючих ознак крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, шахрайства такою як вчинення відповідних діянь «в умовах воєнного або надзвичайного стану». При цьому серед обставин, які обтяжують покарання, збережена ознака «з використанням умов воєнного стану...». Навіщо заставляти розгадувати загадку чи «в умовах» і «з використанням умов» – це одне й те ж саме чи таки ні?

Не можна не звернути увагу на те, що бурхлива законодавча активність в кримінально-правовій сфері поєднується з явним ігноруванням цілого ряду проблем, які слід вирішити законодавчим шляхом. Наприклад, українці з радістю обмінюються фото та відео понівечених трупів ворога, що цілком зрозуміло і виправдано. Але ж це не що інше, як розповсюдження творів, які пропагують культ насильства і жорстокості – злочин, передбачений ст.300 КК України. Чомусь законодавцеві не вважається доцільним передбачити обмеження щодо застосування цієї статті в воєнний час і щодо зображень ворогів. А перелік такого роду ситуацій можна продовжувати.

Нарешті, одвічне питання, що робити, як долати проблеми, які виникають у кримінальному праві в зв'язку з війною?

Законодавець вважає, що звичним способом доповнень до КК. Від початку війни зміни до КК України вносилися вже одинадцятьма законами, зареєстровано ще десятки законопроектів. Однак активізація «шаленого принтера» часто веде не до вирішення проблем, а до породження нових. Деякі приклади наведені вище.

Правозастосовна практика поки що своїх позицій не втратила. Ясно, що для цього потрібен час.

Теорія ж кримінального права також поки що в боргу. Публікації на тематику застосування кримінального матеріального та процесуального законодавства в умовах війни, його вдосконалення лише починають з'являтися. Зверну увагу на тези виступу М.І. Хавронюка перед суддями, що стосуються законодавчих новел воєнного часу. Однак цей матеріал ще не опубліковано. Разом із тим, вже проводяться і заплановано ціла низка наукових імпрез та науково-практичних заходів, присвячених цій проблемі. Серед них цьогорічне пленарне засідання Львівського форуму кримінальної юстиції, що має відбутися другого тижня червня. А сьогоднішнє наукове зібрання, на якому маю честь виступати, є одним з перших такого роду. Поза сумнівом, воно стане сильним поштовхом для того, щоб почали формулюватися наукові думки щодо протидії кримінальним правопорушенням в умовах війни.

На завершення скажу, що навіть досконалий закон потребує свого тлумачення, як передумови правильного застосування. Тлумачення може і має стати засобом подолання неясностей, суперечливостей закону. Давайте будемо не вишукувати в КК та КПК того, що перешкоджає їх застосуванню, а навпаки, пропонувати шляхи виходу з законодавчих колізій. І тлумачити так, щоб було згідно рекомендації одного недоброї пам'яті державного діяча: «Друзям – все, ворогам – закон». Для наших воїнів і співвітчизників – обґрунтування правомірності їх дій по знищенню ворога, для загарбників – обґрунтування того, що кожен їх крок по українській землі становить злочин. І єдиний спосіб уникнути кримінальної відповідальності в Україні – скоріше і назавжди згинуть.

Слава Україні! Слава ЗСУ! Слава нації!

*Віталій Новик**

ОХОРОНА ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

В основі реалізації державної екологічної політики України покладено збереження довкілля, що потребує від держави вжиття термінових заходів [1]. Особливого значення така діяльність набуває в умовах збройної агресії РФ.

За оцінкою спеціалістів 13,2 млрд. гривень - приблизна сума збитків лісової галузі України внаслідок вторгнення РФ [2]. У лісництвах, які перебували на окупованій території, знищені будівлі та розграбоване обладнання, транспортні засоби, величезну шкоду нанесли лісовій екосистемі, на більшості об'єктах ще досі тривають розмінування, очищення від військової техніки тощо.

Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають у небезпеці. Це 1,2 млн. га, або близько 30% площі всіх природоохоронних територій України. Це тисячі видів рослин, які занесені до Червоної книги України і охороняються законом. Бойові дії порушують спокій диких тварин. Вони або гинуть, або намагаються втекти з гарячих точок. Під загрозою знищення наразі знаходяться: 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га, близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн. га біосферні заповідники.

На жаль, бойові дії погіршили статистику лісових пожеж. На сьогодні зафіксовано 191 випадок загорянь у лісі на загальній площі 1754 га. Це втричі більше, якщо порівнювати з аналогічним періодом 2021 року. Середня площа однієї пожежі зросла у 16 разів[2].

Близько 5 тисяч працівники природно-заповідного фонду щодня роблять все можливе, щоб захистити та зберегти українську природу. А ще там, де це можливо, допомагають людям, які були вимушені тікати від війни. Так, на природоохоронних територіях вже знайшли прихисток майже 15 тисяч тимчасових переселенців [3].

* Аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ.